

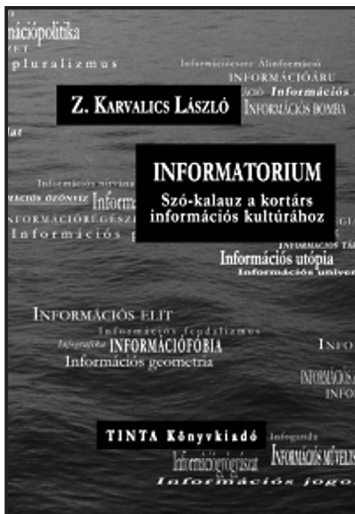


Nem lenyelni – rágni!

Z. Karvalics László Szó-kalauzáról

Az elmélet és gyakorlat viszonyának kapcsán már itthon is olvashattunk arról, amit a nemzetközi trendek is mutatnak, nevezetesen hogy a könyvtár- és információtudományi szakirodalom egyre kisebb részét képviselik a gyakorló könyvtárosok által írt cikkek, ráadásul a tudományos és a gyakorlati írások témáinak sokszor kevés köze van egymáshoz. Éppen ezért a kutatóknak meg kell érteniük, milyen fontos a gyakorlati kérdésekkel is foglalkozni. A másik oldalon viszont, a gyakorlatban dolgozó szakembereknek fel kell ismerniük, mennyire fontos a kutatás és az elmélet a gyakorlat számára.¹

Ebben a kontextusban talán érthető, hogy Z. Karvalics László könyve kapcsán miért juthat eszünkbe Gábor Andor *Dollárpapa* című írásának és Gertler Viktor abból készült filmjének közismert mondata, *Nem lenyelni – rágni!* A filmben elhangzó mondat a rágógumira vonatkozik. Az elmélet azonban nem rágógumi, mégis érdemes megszívlelni, hogy sem kidobni, sem lenyelni nem szabad, hanem – átvitt értelemben legalábbis – rágni kell, pontosabban rágódni rajta, vagyis szükséges foglalkozni vele. Márpedig – ahogy azt a bevezetőből is megtudhatjuk – ez a könyv egyetlen szó, az *információ* körül forog, ugyanis – tetszik, vagy nem tetszik – korunk talán legismertebb szaváról van szó, amely hihetetlenül gyakran használt fogalmat (fogalmakat) fed le. Az információhoz kötődően szinte naponta bukkanhatunk új kifejezésekre és szóbokrokra, hiszen az információ szerves része világunknak, méghozzá úgy, hogy hálózatot alkot a hétköznapoktól kezdve a politikán és a jogon át egészen a tudományig.



KARVALICS László, Z.

Informatorium : szó-kalauz a kortárs információs kultúrához / Z. Karvalics László. – Budapest : Tinta Kvk., 2017. 532, [1] p. ISBN 978-963-409-089-2

Ha egy kicsit utánagondolunk (utánanézzünk) annak, miért éppen *A kortárs információs kultúra fogalmi tükörben* címmel vezeti be a szerző – rögtön a *Miben segíthet egy rendhagyó szó-kalauz?* alcímet is hozzáadva –, akkor már közelebb jutunk ahhoz, miként születhetett meg ez a mű. Egyrészt tudhatjuk, hogy az információs kultúra fogalomköre fontos a számára, amit az ebben a témában írt, majdnem könyv-terjedelmű tanulmánya² is bizonyít. Másrészt az sem véletlen, hogy könyvét *Zsilka János és Hankiss Elemér* emlékének ajánlja. Előbbi szerepére majd még visszatérünk, Hankiss viszont már a könyv elején kitalálható, de ha ez nem sikerülne, akkor Z. Karvalics eligazít bennünket, amikor leírja, hogy Hankiss Elemér mottójának ('a bizonytalanság kora') mintájára a *Fogalmi Bizonytalanság Koráról* beszélhetünk. A recenzió írójának – aki sűrűn olvas idegen nyelvű szakirodalmat, és referátumokat is készít ezeknek az írásoknak egy részéből – engedtesék meg, hogy (az ismertetendő könyvtől némileg elszakadva) megjegyyezze, maga is úgy érzi, hogy sokszor szembesül fogalmi és terminológiai bizonytalansággal.

Könyvében, Z. Karvalics *Karl Popper* „három világ” elméletére is támaszkodik.³ Ebben az elméletben az első világ a külső, fizikai világ, a második az elme belső világa, amely leképezi az elsőt, és jelentést ad neki. Mivel a második világban még mindenkinek a szubjektív tudása van jelen, léteznie kell egy harmadik világnak is, amely a második világ elemeiből objektív tudást hoz létre. Fontos funkciója, hogy az objektivitásra való törekvés folytán jól definiált, tehát pontos és egyértelmű. Ez a megközelítés nem idegen a könyvtár- és információtudomány elmélete számára sem.⁴

Nemcsak a könyv címének része, hanem magának a könyvnek műfaja az *Informatorium*, amiről részletes beszél a szerző, kiemelve, hogy az *információ* szó kisebb és nagyobb jelentéskülönbségektől eltekintve egyaránt szólhat arról, hogy hírért vesszük valaminek, vagy köthető a tanításhoz, a tanuláshoz, vagy éppen adatok visszakereséséhez. Mindez egybecseng azzal, hogy információ alatt érthetjük azt a formáját, amely a dokumentumokban testesül meg (az információ mint dolog), azt a folyamatot, amelynek során valakinek a tudatállapotát módosítja (az információ mint folyamat), vagy azt, amikor azonos az átadott tudással (az információ mint tudás).⁵

Ezek kapcsán Z. Karvalics arra is felhívja a figyelmünket, hogy itt észrevehetővé válik az *információ* szó etimológiai kiindulópontja és egyben mélyebb értelme, vagyis az, hogy formálódása során valamilyen külsőből belsővé válik, ahogyan azt a latin *in-formatio* ki is fejezi. Az ilyen és hasonló kérdéseket már a nyelvfilozófia és az ismeretelmélet tárgykörébe sorolhatjuk. Éppen ezért e ponton érdemes tisztáznunk, hogy mi volt *Zsilka János* (1930–1999) nyelvészprofesszor szerepe Z. Karvalics gondolkodásának alakításában. *Zsilka* (számos más kérdés mellett) a metaforikus és a hipotetikus jelentés közti különbséget – amelyben Z. Karvalics kicsit a popperi három világ megjelenését látja – kutatta.⁶

Az *Informatorium* összeállítójaként Z. Karvalics azt reméli, hogy a szavakkal való foglalatalkodás kapcsán nemcsak ő maga élhette meg azt az örömet, amelynek forrása a korábban rejtve maradt összefüggés- mintázatok azonosítása és a váratlan felfedezések lehetősége, hanem könyvének látszatra száraz, rideg, mechanikusan szerkesztett szócikk-

egymásutánja mások számára is ezt az élményt kínálja majd. Ezért a szerző használati utasítás-ként azt javasolja, hogy első lépésként izlelgessünk egy-egy, címszóként szereplő kifejezést, majd – ha még nem találkoztunk velük – próbáljuk kitalálni a jelentésüket anélkül, hogy a róluk szóló szócikkhez lapoznánk.

Mindazonáltal érdemes a szempontokban gazdag és részletes bevezető más megállapításaival is megismerkednünk. Megtudhatjuk például, hogy az Informatorium sokban hasonlít egy értelmező szótárra, ugyanakkor sokszor terminológiai szótárként szolgál. Egyúttal azt is nyújtja, amit a kétnyelvű szótárak tudnak, vagyis párosítja a magyar és a nemzetköziséget is képviselő angol szavakat. Kicsit olyan is, mint egy lexikon, de nem célja, hogy minden szó szerepeljen benne annak érdekében, hogy minden területet lefedjen. Mindez együtt új minőséget jelent, miközben mégsem több mint egy szó-kalauz, amely kiegészíti azokat a szógyűjteményeket és szómagyarázatokat, amelyek e terület teljes szókincsét hivatottak megmutatni.

Ha magunktól nem vennénk észre, Z. Karvalics László felhívja a figyelmünket, hogy az információ valamely jelentésében egyre több diszciplína alapkategóriájává válik, ami azzal is jár, hogy egymással versengő meghatározásainak száma meghaladja az ezret, nem szólva a származtatott kifejezésekről. Mindez teret enged ingadozó, néha esetleges és következtelen és még gyakrabban egyéni értelmezéseknek. A jelentések tisztázásának tehát egyaránt van tétje hétköznapijainkban (információs környezetünkben), valamint számos szak- és tudományterületen.

A bevezetőből megismerhetjük a címszavak kiválogatásának szempontjait is. Az előbbi kapcsán például nagy örömmel fedeztem fel, hogy van 'Információkeresés' és 'Információvisszakeresés' címszó is. (Azt az ellentmondást, hogy az utóbbi címszóként egybe van írva, miközben többször előkerül az *információ-visszakeresés* formában is, éppen a könyvben használt helyesírással kapcsolatos magyarázat oldja fel.) Még inkább örvendetes, hogy az Információkeresés meghatározásában azt olvashatjuk, hogy annak része egy kutatási terv létrehozása és a kutatás lefolytatása. Az angol *research* szó ugyanis jelenti a (tudományos) kutatást és azt is, amikor „információ után kutatunk”.

Összesen 250 szócikket kapunk, melyekhez rendelkezésre áll azok 28 kategóriájának mutatója is. Egy-egy szócikk úgy épül fel, hogy címe a vonatkozó magyar kifejezés, amely mellett megtaláljuk az angol eredetit

is. Nem kerültek külön címszóba az azonos gyökerű kifejezések variációi (például információmunka – információmunkás, információtudomány – információtudós).

A definíciók természetét, tehát azt, hogy a szerző a pontosságra törekedett és a kifejezés minden lényeges attribútumára igyekezett kitérni, jól mutatja az alábbi példa:

**Információs hadviselés –
information warfare**

Információs hadviselés ~ a
hadviselés új formája, amelyben az információs rendszerek elleni támadások és az információs eszközök katonai célú felhasználása a hadviselés szerves részévé válik.

A szócikk „fejlécében” mindig szerepelnek (ha vannak) olyan kifejezések, amelyek megegyező vagy közel azonos jelentésben használatosak. Ezek olykor nem tartalmazzák az információ szót, máskor egyszerűen az 'adat' vagy a 'kommunikáció' is állhat az információ helyett. Ezt mutatja *Az Információkeresés – information seeking* címszó:

Ugyanilyen vagy alig eltérő jelentésben használt kifejezések:

információs táplálékszerzés
információ-visszakeresés

Ellentéte: info-fóbia

Tágabb fogalomcsaládjához tartozó kifejezések: gépi keresés,

keresőmotorok, szemantikus Web

Milyen kategória? A könyvtár- és dokumentációtudomány szakszavából általános információtudományi kifejezéssé alakult az idők során.

A szó a nyelvi rendszerben

rendkívül gyakori, hétköznapi és szakmai értelemben egyaránt.

Itt azt is látjuk, hogy megtörtént az adott kifejezés besorolása aszerint, hogy hétköznapiak tekinthetjük-e, van-e szakmai tartalma, vagy tudományos terminus-e.

A szócikkek kifejtő részében az adott kifejezés egyéb jellemzőiről kapunk képet, megtudva pontos tartalmát, megismerve használati rétegeit, jelentésváltozásait, alternatív előfordulásait. Ha történetének fontosságot tulajdonít a szerző, akkor azt viszonylag

nagy terjedelemben taglalja. Természetesen nem hiányozhatnak a szakirodalmi hivatkozások, amelyek az *Értékelés és ajánlás* fejezetet előzik meg. Ez utóbbi illusztrálására ismét nézzük meg az *Információkeresés* címszót:

A kifejezés tökéletesen a „helyén van”, letisztult és egyértelmű a használata.

Tegyük viszont hozzá, hogy (például) az *Infokommunikáció* címszónál ez az értékelés 22 sornyi szöveget jelent, míg az *Információkinyerés* esetében csak hat soros, tehát itt sem panaszkodhatunk a „változatosság” hiányára. Gyorsan hozzáteszem, hogy valójában arról van szó, hogy egy-egy szó több szempontból is érdekes lehet. Ami pedig érdekes vagy éppen pongyola megfogalmazása okán tűnik fel, arról többet is kell (lehet) írni.

Természetesen mindenki fog találni olyat is, amivel nem feltétlenül ért egyet. E sorok írójának például szemet szűrt, hogy az *Information overload* kifejezés sorsa ugyancsak ellentmondásos; meghatározása kitűnő, s az is dicséretes, hogy itt találjuk az *Információszenyezés* kifejezést, amely amúgy önálló címszóként is megjelenik. Ehhez csak annyit kell hozzátennünk, hogy az ilyen esetekben érdemes volna tovább gondolni és tovább építeni ezeknek a kapcsolatoknak a hálózatát, ami már a szó-kalauz jelenlegi formájában (állapotában) is megvan, hiszen van például *Információs fáradtság – Information fatigue* szócikk is.

Nem tetszik viszont, hogy az *Information overload* fordításaként az *Információs túltelítődés* szókapcsolatot kapjuk. Igaz, hogy a címszónak a nyelvi rendszerben elfoglalt helye kapcsán előkerül, hogy magyarra sokféleképpen, így túlterhelésnek is fordítható, de az *Ugyanilyen vagy alig eltérő jelentésben használt kifejezések* c. fejezetben nincs ott az *Információs túlterhelés*, miközben a sokkal parciálisabb jelentésű *Információs elhízás* ott van. Ennél a szócikknél problematikus még az is, hogy az *Információ-elkerülés* és az *Információs diéta* kifejezések szerepelnek az ellentétek között, mivel ezek a kifejezések inkább az információs túlterhelés szimptomáinak enyhítésére szolgáló – egyébként alapvetően inadekvát – taktikák megnevezésére szolgálnak. Természetesen tudnunk kell, hogy egy szakszó elfogadásának és megszilárdulásának nem a „helyesség” a feltétele, hanem az, hogy az adott szakmai közösség elfogadja-e. Így lett az *Open access* előbb a tudományos publikációk-

hoz való szabad, majd nyílt hozzáférés. Ha pedig az információ szót tartalmazó terminusok környékén keresgélünk, akkor ott van az *Information literacy* fordításaként az Információs műveltség, amely az *Információs írástudás* szókapcsolatot váltotta fel. Ez még akkor is igaz, ha az Informatoriumban ezeknek a fogalmaknak másféle megközelítését találjuk, ami persze megint csak vitára ingerelhet. Az a tény, hogy néhány dologban nem értünk egyet, máris – remélhetőleg hasznos és termékeny – vitának ágyazhat meg annak tudatában, hogy ez a Szó-kalauz sem kivétel: bármely szótár egy többé vagy kevésbé mozgó célpontról készít pillanatfelvételt, tehát változtatható, javítható, sőt fejlesztendő. Erre irányuló szándékát ki is nyilvánítja a szerző. Amíg azonban a Szó-kalauz jelenlegi formájában áll rendelkezésünkre, addig csak csatlakozni tudok Z. Karvalics Lászlóhoz: Jó böngészést kívánok!

Koltay Tibor

Jegyzetek

1. BAWDEN, D.: LIS research and practice; still opponents? Bejegyzés a *The Occasional Informationist* blogon: 2015. március 6. <http://theoccasionalinformationist.com/2015/03/06/lis-research-and-practice-still-opponents/> – Idézi Koltay Tibor: Szabálytalan esszé a könyvtárosságról = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 24. évf. 2015. 10. sz. 14-17. p. – ARDANUY, J. – URBANO, C. The academic-practitioner gap in Spanish library and information science: An analysis of authorship and collaboration in two leading national publications = *Journal of Librarianship and Information Science*. Megjelenés előtt. (Preprint formájában olvasható: http://bd.ub.edu/grups/iviu/sites/bd.ub.edu.grups.iviu/files/ArdanuyUrbano2016_JoLIS_InPress.pdf).
2. Z. KARVALICS László: Információs kultúra. Információs műveltség – egy fogalomcsalád értelme, terjedelme, tipológiája és története = *Információs társadalom*, 12. évf. 2012.. 1. sz., 7-43. p.
3. POPPER, K.: Test es elme. Az interakció védelmében. Ford.: Káldy Zsuzsa, Budapest: Typotex, 2009.
4. BAWDEN, D. – ROBINSON, L.: Introduction to information science. London: Facet, 2012, 49-50.
5. BUCKLAND, M.: Information as thing = *Journal of the American Society for Information Science*, Vol. 42. 1991. no. 5. 351-360.
6. Zsilka János vallomása pályájáról. http://alknyelv.elte.hu/Zsilka_palyakep.pdf